

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1984.2.06>

Mati RUBIN

SOTSIAALSE JA TEHNILISE REVOLUTSIOONI ARENGUTEMPO VAHEKORRAST EESTI KÜLAS

Artikli ülesanne on anda ülevaade pealkirjas nimetatud probleemi historiograafiast ning faktilise materjali analüüsiga kindlaks teha sotsiaalse ja tehnilise revolutsiooni kulg Eesti NSV-s põllumajandusele murrangulistel aastatel. Vaatlusele võetakse ajavahemik talumajanduse kollektiviseerimise algusest 1947. aasta teisel poolel kuni sotsialistliku põllumajanduse esmase kindlustumiseni 1953. aastal.

1961. aastal Moskvas toimunud agraarajaloo konverentsil sai alguse üleliiduline diskussioon Balti liiduvabariikide, Ukraina ja Valgevene NSV lääneoblastite ning Paremkalda-Moldaavia põllumajanduse materiaaltehnilise baasi küpsusest ning sotsiaalse ja tehnilise revolutsiooni arengutempo vahekorra põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise perioodil. Diskussiooni tuum seisis järgnevas: 1) kas talumajanduse massilise kollektiviseerimise ajaks oli põllumajanduses loodud uus materiaaltehniline baas masintehnika näol või toimus ühismajandite loomine põhiliselt talupoegade traditsiooniliste tootmisvahendite koostööalusel; 2) kas sotsiaalne ja tehniline revolutsioon külas toimusid üheaegselt või ilmnis nende arengus erinevusi ja lahknevust.

Tõuke diskussiooniks andis eelkõige Moldaavia ajaloolase S. Aftenjuki ettekanne põllumajanduse kollektiviseerimisest Paremkalda-Moldaavias. Ta väitis, et erinevalt vanematest liiduvabariikidest¹ loodi kolhoosid Moldaavia NSV läänerajoonides ning teistes vahetult Suure Isamaasõja eel Nõukogude Liiduga ühinenud liiduvabariikides ja oblastites uue, kaasaegse põllumajandustehnika baasil². Selle seisukohaga ei nõustunud Leedu agraarajaloo uurija A. Jefremenko, kelle arvates Leedu NSV põllumajanduse materiaaltehniline baas korraldati ümber kollektiviseerimise käigus ning sotsiaalne revolutsioon ennetas mõnevõrra tehnilist rekonstrueerimist, kuigi suurt ajalist vahet nende kahe protsessi vahel ei olnud.³ S. Aftenjuk eitas oma lõppsõnas A. Jefremenko seisukohta. Tuginedes

¹ Nõukogude agraarhistoriograafias levinud seisukoha järgi algasid sotsiaalne ja tehniline revolutsioon vanemate liiduvabariikide põllumajanduses üheaegselt, ent sotsiaal-majanduslike suhete ümberkorraldamine kulges märgatavalt kiiremini kui uue tehnilise baasi loomine põllumajanduses. Sotsiaalne pööre viidi põhiliselt lõpule juba I viisaastaku jooksul, põllumajanduse tehnilise baasi rekonstrueerimine nõudis aga kaks viisaastakut. Massilise kollektiviseerimise alguseks polnud põllumajanduses veel uut masinabaasi ning kollektiviseerimine toimus esmajoones talupoegade lihtsate tootmisvahendite koostööalusel. Samal ajal hakati looma traktori- ja põllumajandusmasinate tööstust ning masina-traktorijaamu. Ajajärku, mil kolhoositootmises domineerisid üksiktaludele iseloomulik traditsiooniline põllumajandusinventar ning hobu- ja käsitsitöö, tuntakse nn. «manufaktuuri perioodi» nimetuse all. — Vt. näit. Данилов В. П. Создание материально-технических предпосылок коллективизации сельского хозяйства в СССР. М., 1957, 43—48, 392—399.

² Аftenюк С. Характерные черты коллективизации сельского хозяйства Правобережья Молдавии. — В кн.: История советского крестьянства и колхозного строительства в СССР. М., 1963, 343.

³ Ефременко А. Выступление на конференции историков-аграрников в Москве в 1961 г. — В кн.: История советского крестьянства, 358.

masina-traktorijaamade olemasolule, kaitses S. Aftenjuk teesi sotsiaalse ja tehnilise revolutsiooni üheaegsusest kõigis uutes liiduvabariikides ja oblastites.⁴

Diskussioon jätkus 1969. aastal toimunud konverentsil. M. Sõtnik ja S. Brõsjakin kinnitasid oma ettekandes, et Moldaavias oli kohe pärast kolhoosiliikumise algust võimalik kasutada industriaalset tootmisbaasi ning sellega vältida «manufaktuuri perioodi» kolhoosides. Paremkalda-Moldaavias ei loodud kolhoose mitte ainult talurahva tootmisvahendite koondamise, vaid ka tööstuslike põllumajandusmasinate baasil.⁵ M. Sõtniku järgi kehtivat see tees kõigi läänerajoonide suhtes. Sotsiaalne ja tehniline pööre olevat kõigi nende liiduvabariikide ja oblastite põllumajanduses toimunud põhiliselt üheaegselt ning paralleelselt.⁶

Ehkki üleliiduline diskussioon algas alles 1961. aastal, ei olnud probleem Eesti NSV ega teiste uute liiduvabariikide agraarhistõriograafias uus. Kõlapinda oli leidnud esmajoones majandusteadlaste esitatud seisukoht, mille kohaselt põllumajanduse kollektiviseerimine neis piirkondades ei toimunud talurahva lihtsate tootmisvahendite ühendamise baasil, vaid masintehnika alusel.

Eesti NSV sotsiaalse ja tehnilise revolutsiooni arengutempo hindamisel oli lahknevusi juba kollektiviseerimise ajal avaldatud töodes. Vastakad hinnangud tulenesid ÜK(b)P Keskkomitee 1947. aasta 21. mai määruse «Kolhooside rajamisest Leedu, Läti ja Eesti NSV-s» sisu erinevast tõlgendusest ning kollektiviseerimise tegeliku käigu puudulikust analüüsist. Nimelt oli määruses rõhutatud, et kolhoose tuleb rajada tehnikaga hästi varustatud masina-traktorijaamade tegutsemispiirkondades.⁷ Selle põhjal tegid mõned põllumajanduse kollektiviseerimisest kirjutavad autorid olukorda lähemalt analüüsivama järelduse, et kolhoosid rajatigi ainult niisugustes piirkondades. Peab silmas pidama, et ÜK(b)P Keskkomitee määrus andis kogu kollektiviseerimisprotsessile üldsuuna, kuid määruse põhiosa puudutas kollektiviseerimise algetappi, s.t. massilise kollektiviseerimise eelset aega.

Kõnealust määrust on selgitanud tolelaegne EK(b)P Keskkomitee esimene sekretär N. Karotamm oma kõnes Eesti töötava talurahva III kongressil aprillis 1948. Puudutades momendi ülesandeid kolhooside asutamisel, märkis ta, et kolhoosidesse astuma tuleb õhutada kõigepealt kehvtalurahvast, sest nende elujärg on majanduslikult kõige viletsam.⁸ Ja edasi: «Kõik organiseeritud kolhoosid peavad olema eeskujulikud mustermajandid, mis tegelikult suudavad näidata talupoegadele kolhoosimajanduse paremusi ja kasulikkust ning seega propageerida kollektiviseerimisiideed (minu sõrendus — M. R.) talurahva seas.»⁹

Massilise kollektiviseerimise eel kordas N. Karotamm mitmel puhul mõtet, et Eestis tuleb kolhoosid rajada kaasajase tehnika, eeskätt traktorite ja põllutöömasinate maksimaalse kasutamise alusel.¹⁰ Selline oli

⁴ Аftenюк С. Выступление на конференции историков-аграрников в Москве в 1931 г. — В кн.: История советского крестьянства, 368.

⁵ Сытник М., Брысякин С. Общее и особенное в осуществлении ленинского кооперативного плана в Правобережной Молдавии. — В кн.: Проблемы аграрной истории советского общества. М., 1971, 165.

⁶ Сытник М. Выступление на конференции историков-аграрников в Москве в 1969 г. — В кн.: Проблемы аграрной истории советского общества, 202.

⁷ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917—1967 гг.), 3. М., 1968, 427—428.

⁸ Karotamm, N. Eesti NSV töötava talurahva järjekordsed ülesanded. Kõne Eesti töötava talurahva III kongressil 19. aprillil 1948. — Rmt.: Sotsialistlikul teel. Tallinn, 1949, 196.

⁹ Samas.

¹⁰ Karotamm, N. Kohalike töörahva saadikute nõukogude valimised Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis. Kõne Tallinna linnanõukogu 118. valimisringkonna valijate koosolekul 4. jaanuaril 1948. — Rmt.: Sotsialistlikul teel, 94; Eesti töötava talurahva

eesmärk nii esimeste kolhooside loomisel, talumajanduse massilisel kollektiviseerimisel kui ka sotsialistliku suurmajanduse rajamisel. Mitte üheski N. Karotamme kõnes ega kirjutises ei sisaldu aga viidet, nagu oleks seatud eesmärgid suudetud kohe ja täielikult realiseerida. Vastupidi. Juba talumajanduse massilise kollektiviseerimise eel juhtis ta mitmel korral tähelepanu asjaolule, et põllumajanduse materiaaltehniline baas jääb maha areneva kolhoosiliikumise vajadustest, olemasolevaid masina-traktorijaamu ja traktoreid on liialt vähe ning et hobused on Eesti NSV põllumajanduses veel peamine veojõud.¹¹ Niisugusele olukorrale juhtis tähelepanu ka 15.—18. oktoobri 1948 toimunud EK(b)P Keskkomitee pleenum. Seal märgiti, et paljud masina-traktorijaamad ei ole täitnud partei ja valitsuse ülesannet, mille kohaselt kolhoositöö peab tuginema kaasaegsele põllumajandustehnikale.¹² Samad seisukohad sisalduvad ka N. Karotamme 1960. aastate algul publitseeritud töödes.¹³

Teisiti käsitas küsimust majandusdoktor N. Buzulukov, kes arendas välja oma kontseptsiooni põllumajanduse kollektiviseerimise kohta Eesti NSV-s. Tema mõtted leidsid toetust nimetatud probleemi 1950. aastatel käsitletud majandusteadlaste töödes ning kandusid esialgsel kujul ilma täiendava analüüsita edasi ka nende hilisematesse publikatsioonidesse.

Kohe pärast massilise kollektiviseerimise algust asus N. Buzulukov seisukohale, et põllumajanduse kollektiviseerimine Eesti NSV-s toimus valdavalt masintehnika baasil, mitte aga talupoegade lihtsate tootmisvahendite ühendamise alusel, nagu see oli omal ajal olnud vanemates liiduvabariikides, kus kolhoosid oma tegevuse alguses läbisid «manufaktuuri perioodi». «Eesti tingimustes seda ajajärku ei esinenud, sest siin on senine tehniline baas, tänu Nõukogude valitsuse abile ennetanud kolhooside kasvu, olid ju masina-traktorijaamad meie vabariigis olemas ka siis, kui kolhoose veel polnudki,» väitis N. Buzulukov.¹⁴ Siit järeldub, et «manufaktuuri perioodi» puudumise kriteeriumiks on võetud masina-traktorijaamade olemasolu nende tegelikku töömahtu arvestamata. Hiljem korrigeeris N. Buzulukov mõnevõrra oma seisukohta. 1949. aasta detsembris, kui enamik Eesti talurahvast oli ühinenud kolhoosidesse, kirjutas ta: «Vennasvabariikide kolhoosid tegid oma arengu esimesel perioodil läbi midagi «manufaktuuri faasi»-taolist, baseerudes talupoegade lihtsate tootmisvahendite ühendamisel. Eesti NSV oludes on see «manufaktuuri faas» lühiajalisem ja enamikus kolhoosides, kus suurema osa töid teevad traktorijaamad, seda perioodi üldse ei esine. Nõukogude Eesti põllumajanduse tehniline baas oli kuni massilise kollektiviseerimise alguseni kolhooside arengust ja kasvust ees.»¹⁵ Viimast väidet kordas N. Buzulukov oma 1950. aastal valminud doktoritöös, lisades, et «manufaktuuri perioodi» elasid Eesti NSV-s üle ainult mõned kolhoosid, kuna põhiline osa neist loodi kohe algusest peale kaasaegse põllumajandustehnika alusel.¹⁶

---

järjekordsed ülesanded, 196; Olukord ja ülesanded Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimise alal. Kõne EK(b)P Keskkomitee 24. pleenumil 15. oktoobril 1948. — Rmt.: Sotsialistlikul teel, 298; Lõppkõne pärast läbirääkimiste lõppu 15. novembril 1948. — Rmt.: Sotsialistlikul teel, 375.

¹¹ Karotamm, N. Olukord ja ülesanded Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimise alal, 298; Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine ja tänavune kevadkülv. Raadio-kõne 10. aprillil 1949. — Rmt.: Sotsialistlikul teel, 439.

¹² Советская Эстония, 1948, 26. окт.

¹³ Каротамм Н. Коллективизация сельского хозяйства в Эстонской ССР. — В кн.: История советского крестьянства, 335; Выступление на конференции историков-аграрников в Москве в 1961 г. — В кн.: История советского крестьянства, 367.

¹⁴ Buzulukov, N. Lenini-Stalini õpetus kollektiviseerimisest. — Eesti Bolševik, 1949, nr. 11, 48.

¹⁵ Buzulukov, N. Kolhoosikorra võit Nõukogude Eestis. — Eesti Bolševik, 1949, nr. 24, 57.

¹⁶ Бузулуков Н. Разрешение аграрного вопроса в Эстонии. Москва; Таллин, 1950. Рукопись докт. дис., 931.

On ilmne, et masina-traktorijaamade olemasolu ei näita veel põllutööde mehhaniseerituse astet. Tähtis on arvestada mehhaanilise ja elavtöö tegeliku suhet. Üleminek ühelt arenguetapilt teisele toimub siis, kui masintöö saavutab ülekaalu hobu- ja käsitsitööst. N. Buzulukovi töödes niisugune analüüs puudub. Autor on piirdunud üksnes oma seisukohtade deklareerimisega, põhjendusi esitamata. Kuigi mitmed N. Buzulukoviga samadel seisukohtadel olnud autorid on oma väidete kinnituseks toonud üksikuid arvandmeid, kehtib eelöeldu ka nende tööde puhul.¹⁷

Viimati nimetatud autorite tööst koorub kolm põhiseisukohta: 1) «manufaktuuriperioodi» Eesti NSV kolhooside ajaloos kas eitatakse üldse või siis nõustatakse selle lühiajalise olemasoluga vähestes kolhoosides, s. t. sotsiaalne revolutsioon põllumajanduses toimus paralleelselt tehnilise pöördega ning juba esimestest kolhoosipäevadest domineeris tootmises uus masintehnika; 2) põllumajanduse tehniline baas oli Eestis kuni massilise kollektiviseerimise alguseni kolhoosiliikumisest ees, s. t. selle ajani tehniline progress ennetas sotsiaalseid muutusi; 3) materiaal-tehnilised tingimused olid Eesti NSV-s põllumajanduse kollektiviseerimiseks märksa soodsamad kui vanemates liiduvabariikides samal perioodil.

N. Karotamme seisukohti aga toetasid ja arendasid oma töödes edasi eelkõige põllumajanduse sotsialistlikku ümberkorraldamist uurinud agraarajaloolased. Viimaste töödes puuduvad küll otsesed viited järjepidevusele, kuid oma põhiolemuselt järgivad need N. Karotamme esitatud kontseptsiooni.

Esimesena agraarajaloolastest kõrvutas olukorda vanemates liiduvabariikides ja Eesti NSV-s E. Laasi oma 1967. aastal kaitstud kandidaadiväitekirjas. Ta jõudis järeldusele, et Eesti NSV põllumajandus oli märksa soodsamas olukorras, sest pärast (minu sõnendusega — M. R.) massilist kollektiviseerimist oli võimalik saada vennasvabariikidest suurel hulgal vajalikke põllumajandusmasinaid. Seetõttu vältas «manufaktuuriperioodi» Eesti NSV kolhooside arengus vaid 4—5 aastat.¹⁸ Põlluma-

¹⁷ Борзов А. Аграрное преобразование в Эстонской ССР за годы Советской власти. — Автореф. канд. дис. М., 1953, 13; Брандт Э. Значение помощи братских народов эстонским трудящимся в деле построения социализма. — В кн.: Тезисы докладов научной конференции по истории народного хозяйства Прибалтийских союзных республик. Таллин, 1955, 16; Brandt, E. Sotsialismi ülesehitamise mõningaid iseärasusi Nõukogude Eestis. Tln., 1955, 53; Брандт Э. Значение помощи братских народов эстонским трудящимся в деле построения социализма в Эстонской ССР. — В кн.: К вопросу об истории народного хозяйства Прибалтики. Таллин, 1956, 32; Брандт Э. Создание экономического базиса социализма в Эстонской ССР. Таллин, 1957, 103; Брандт Э. Развитие социалистической экономики Эстонской ССР за 20 лет. Таллин, 1960, 24; Козыревский П. Себестоимость тракторных работ и резервы ее снижения в Эстонской ССР. — Рукопись канд. дис. Таллин, 1958, 61; Матин В. Kolhoosikorra võit Nõukogude Eestis. Tln., 1955, 41, 57; Матин В. Põllumajanduse kollektiviseerimise iseärasustest Eesti NSV-s. — Rmt.: Materjale Baltimaade rahvamajanduse ajaloost, Tln., 1956, 95; Матин В. Развитие сельскохозяйственного производства Эстонской ССР в послевоенный период. — Автореф. канд. дис. М., 1954, 8, 11; Матин В. История и особенности коллективизации сельского хозяйства Эстонской ССР. — В кн.: Тезисы докладов научной конференции по истории народного хозяйства Прибалтийских союзных республик, 28; Матин В. Об особенностях коллективизации сельского хозяйства в Эстонской ССР. — Сб. науч. тр. ЭСХА, 1956, № 2, 11, 13; Матин В. Об особенностях коллективизации сельского хозяйства в Эстонской ССР. — В кн.: К вопросу об истории народного хозяйства Прибалтики, 104—105; Матин В., Бронштейн М. Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine ning selle sotsiaalsed ja majanduslikud tulemused. Tln., 1959, 86, 100, 105; Матин В., Бронштейн М. Становление и развитие колхозного строя в Эстонской ССР. — В кн.: Очерки истории коллективизации сельского хозяйства в союзных республиках. М., 1963, 535; Murel, R. Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine. Tln., 1950, 14; Сорокин И. К вопросу о работе КП Эстонии по развитию материально-технической базы колхозного производства в 1949—1953 годах. — Уч. зап. ТГУ, вып. 445. Труды по истории КПСС, 15. Тарту, 1978, 19.

¹⁸ Лааси Э. Подготовка и проведение коллективизации эстонского крестьянства (1944—1949 гг.). (По материалам Вырумааского уезда.) — Автореф. канд. дис. Таллин, 1967, 15—16.

janduse kollektiviseerimise soodsamad materiaal-tehnilised tingimused realiseerusid E. Laasi hinnangul põhiliselt alles pärast talumajandite massilist kolhoosidesse ühinemist. Eelkäijatest erinevalt ei ole E. Laasi oma kontseptsiooni aluseks võtnud mitte masina-traktorijaamade olemasolu fakti, vaid nende poolt kolhoosides tehtud tööde osatähtsuse, s. t. mehhaniseeritud ja mehhaniseerimata töö vahekorra põllumunduses. Seega on ka järeldused eelkäijate omadele vastupidised.

Ka A. Ruusmann on seisukohal, et põllumajanduse kollektiviseerimise materiaal-tehnilised eeldused olid Eesti NSV-s paremad kui omal ajal vanemates vennasvabariikides, põllumajandustehnikat oli siin rohkem ja tööstus oli võimeline seda andma enam ning kiiremini kui 1930. aastate algul. Ometi ei olnud massilise kolhoosiliikumise alguseks Eesti NSV-s siiski loodud sotsialistlikule põllumajandusele kohast materiaal-tehnilist baasi. Paljuski oli olukord analoogne kollektiviseerimisaegsete tingimustega vanemates liiduvabariikides. Oma seisukohtade toetuseks toob A. Ruusmann masina-traktorijaamade töö osatähtsuse kolhooside põllumunduses tehtud tööde kogumahust. Autori arvatuste kohaselt ulatus see 1949. aastal 10—12% -ni ja 1950. aastal 16—18% -ni. Esitatud arvud lubavad järeldada, et aastaid 1949—1950 Eesti kolhoosides võib nimetada «manufaktuuriperioodiks».¹⁹ Et A. Ruusmanni analüüs piirdub kahe aastaga, ei selgu arenguperioodi täielik ajaline kestus. Autor laiendab oma seisukoha kehtivuse kõigi nende liiduvabariikide ja oblastite kohta, kus talumajanduse massiline kollektiviseerimine algas 1949. aastal, ning konstateerib, et «manufaktuuriperiood» oli kõigis neis piirkondades soodsamate tingimuste tõttu lühiajalisem kui vanemates liiduvabariikides.²⁰

Samasuguselt lähtealuselt, kuid ilma üldistusteta teiste piirkondade kohta, analüüsib Eesti NSV põllumajanduse tootlike jõudude seisundit E. Kivimaa. Tema hinnangu järgi sisendas masina-traktorijaamade loomine enne talumajanduse kollektiviseerimist töötavatesse talupoegade perspektiivitunnet ning tagas esimestele kolhoosidele täiesti rahuldava tehnilise teeninduse. Massiline kollektiviseerimine koos masina-traktorijaamade võrgu operatiivse laiendamisega ning traktorite, kombainide ja muude põllumajandusmasinate sisseveo tunduv suurendamine põhjustasid «manufaktuuriperioodi» lühiajalisuse Eesti NSV kolhooside arengus. See kestis kõigest 3—4 aastat.²¹ Hiljem on E. Kivimaa nimetatud perioodi kestus piiranud 2—3 aastaga, kusjuures autor lisab, et loomakasvatuses domineeris käsitsitöö põhijoontes kuni 1950. aastate lõpuni.²²

Kuigi E. Tõnurist ei ole käsitletavat probleemi uurinud siin tõstatud kujul, võib tema tööde põhjal järeldada, et ta peab maaviljeluse tehnilise aluse rekonstrueerimise ajaks kollektiviseerimisele järgnenud perioodi, mitte aga sellele eelnenud aastaid. E. Tõnurist kirjutab: «Kuid selleks et täielikult kasutada sotsialistliku suurtootmise eeliseid, oli vaja äsja asutatud kolhoosides, samuti sovhoosides luua täiesti uus (minu sõnenduses — M. R.), kaasaja suurtootmise nõuetele vastav materiaal-tehniline baas, kujundades samaaegselt välja ka majandid, mis vastaksid kõige paremini antud etapi tootmistehnilistele ja sotsiaalsetele tingimustele.»²³ Samasuguse järelduse võib teha majandusdoktor E. Vindi seisukohtadest. Ta kirjutab: «Kuigi masina-traktorijaamade traktoripark oli

¹⁹ Руусманн А. Восстановление и коллективизация сельского хозяйства в Эстонской ССР в 1944—1950 гг. — Автореф. канд. дис. Таллин, 1968, 49.

²⁰ Samas.

²¹ Кивимая Э. Деятельность КП Эстонии по коллективизации сельского хозяйства республики. — Автореф. канд. дис. Таллин, 1970, 29.

²² Кивимая, Е. ЕКР tegevusest kolhooside organisatsioonilis-majanduslikul kindlustamisel aastail 1951—1952. — Rmt.: Tõid NLKP ajaloo alalt 15. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 445. Trt., 1978, 44—45.

²³ Tõnurist, E. Eesti NSV põllumajanduse sotsialistlik rekonstrueerimine. Tln., 1967, 23; Tõnurist, E. Eesti NSV põllumajanduse industrialiseerimine. Tln., 1974, 9.

suurenenud 1950. aasta 2181 traktorilt 3511 traktorini 1953. aastal, tuli põhiline osa töödest teha siiski hobustega ja käsitsi, sest masina-traktorijaama traktoripargis oli kolhoosi kohta keskmiselt ainult 3,8 traktorit.»²⁴ Tsitaadist selgub, et E. Vint hindab hobu- ja käsitsitööd domineerivaks koguni 1953. aastal.

Uurijate teise grupi põhiseisukohad saab kokku võtta järgmiselt: 1) kolhoosimajanduse arengu algperioodil domineeris traditsiooniline põllumajandustehnika ning -inventar, s. t. sotsiaalne revolutsioon külas kulges kiiremini kui põllumajandusliku tootmise materiaal-tehnilise aluse ümberkorraldamine; 2) «manufaktuuri periood» oli olemas, kuid selle kestus jäi lühemaks kui vanemates liiduvabariikides, sest tingimused tehniliseks pöördeks olid soodsamad.

Kõrvutamine näitab, et kaks kontseptsiooni on diametraalselt vastupidised. Uurijad on üksmeelel vaid selles, et tingimused materiaal-tehnilise baasi rekonstrueerimiseks olid Eesti NSV põllumajanduses soodsamad, sest siin oli võimalik kasutada teistes liiduvabariikides toodetud tehnikat. Vanemate liiduvabariikide põllumajanduse kollektiviseerimise ajal alles alustati põllumajandusmasinate tehaste rajamist ning masintehnika tootmist. Esimese masina-traktorijaama rajamine NSV Liidus sai võimalikuks alles 1927. aastal. Traktorijaamade võrgu ulatuslikum väljaarendamine langes aga kokku massilise kollektiviseerimise algusega sama aastakümne lõpul.

Erinevad on ka tõestusargumendid. Esimest kontseptsiooni kaitsvad autorid apelleerivad peaaegselt masina-traktorijaamade olemasolule Eestis juba enne kollektiviseerimise algust ning teevad sellest järelduse, et loodavate sotsialistlike põllumajandusettevõtete industriaalne materiaal-tehniline baas oli vajalikul kujul juba olemas. Nad on kasutanud üksikuid statistilisi näitajaid põllutööde mehhaniseerituse iseloomustamiseks, kuid need ei ole piisavad üldistuste tegemiseks. Teine uurijate rühm soovib, et need ei ole põhiohkuga asetanud mitte masina-traktorijaamade olemasolule, vaid mehhaniseeritud ja mehhaniseerimata töö tegelikule vahekorrale põllumajanduses. Käesoleva artikli autori arvates on viimane lähenemisviis ainuvõimalik, sest üksnes sel teel saab näidata, missugune põllumajandustehnika domineeris Eesti NSV-s talumajanduse kollektiviseerimise ajal ja esimestel kolhoosiaastatel, ning luua õige pildi sotsiaalse ja tehnilise revolutsiooni vahekorrast Eesti külas.

Järgnevas näidatakse kolhooside ja masina-traktorijaamade koondaastaaruannete statistilise andmestiku analüüsi põhjal masintehnika juurutamist põllumajandusse. Vaatluse alla tuleb ainult taimekasvatuse mehhaniseerimine, sest masintöö kasutamisel loomakasvatuses tehti kollektiviseerimise ajal ning kolhooside algaastail alles esimesi tagasihoidlikke samme. Ka varasemad uurijad on probleemi käsitlenud samast aspektist. Siinkirjutaja loeb tehnilise pöörde teostunuks momendist, kui mehhaniseeritud töö kolhooside taimekasvatuses sai hobu- ja käsitsitööst ülekaalu, s. t. ületas 50 protsendi piiri taimekasvatustööde kogumahust.

Vastuse küsimusele, kas sotsiaalne ja tehniline pööre Eesti külas toimusid üheaegselt ja paralleelselt või oli nende vahel ajaline nihe, annab juba talumajanduse kollektiviseerimise ja traktoripargi dünaamika kõrvutamine. Ülevaate sellest esitab tabel 1.

Eesti NSV põllumajandus kollektiviseeriti 1947. aasta teisest poolest kuni 1950. aastate alguseni. Intensiivsusest ei olnud kollektiviseerimisprotsess ühtne, vaid kätkes erilisi etappe. Esimene etapp kestis septembrist 1947 märtsini 1949. Kolhoosiliikumine hooguistus märgatavalt 1948. aasta sügisest, kuid ei muutunud veel massiliseks. Selle etapi

²⁴ Vint, E. Intensiivse põllumajanduse majanduslik efektiivsus Eesti NSV-s. Tln., 1971, 32.

Eesti NSV talumajapidamiste kollektiviseerimise ja traktoripargi dünaamika aastail 1948—1952*

Kuupäev	Kollektiviseerimise %	Traktoreid kokku	Neist			
			MTJ-ides	Ühistutes	Era-sektoris	Kolhoosides
1. I 1948	0,03	1388	416	880	91	1
1. VII 1948	0,8	1401	424	944	29	4
1. I 1949	5,27	1493	547	937	6	3
1. VII 1949	68,5	1583	680	901	—	5
1. I 1950	73,9	1799	923	870	—	6
1. VII 1950	81,8	2061	1238	812	—	11
1. I 1951	91,6	2245	2181	—	—	64
1. VII 1951	95,5	2610	2544	—	—	66
1. I 1952	96,7	2825	2742	—	—	83
1. VII 1952	97,1	3258	3098	—	—	160

* Eesti NSV rahvamajandus. Statistiline kogumik. Tln., 1957, 73; Laasi, E. Eestimaa Kommunistlik Partei ellu viimas V. I. Lenini kooperatsiooniplaani, 194, 207; ENSV ORKA, f. R-10, nim. 11, s. 76, l. 40, 84; s. 107, l. 61, 67a, 108; s. 141, l. 54, 111; s. 175, l. 22, 49; s. 196, l. 14, 29.

võib omakorda jagada kaheks alaeapiks.²⁵ Esimene neist hõlmab ajavahemikku 6. septembrist 1947, s.o. esimese kolhoosi loomisest kuni 1948. aasta teise pooleni ning teine septembrist 1948 kuni 1949. aasta märtsi teise pooleni. Esimese alaeapiga jooksul loodi Eestis 58 väikest kolhoosi, millest igapäev kuulud keskmiselt 17 majapidamist. Kõigist vabariigi talumajapidamistest kollektiviseeriti ligikaudu 0,6%. Teise alaeapiga lõpuks oli Eesti NSV-s juba 641 kolhoosi, kuhu kuulus 11 042 majapidamist ehk 8,2% majapidamiste üldarvust.²⁶

Teine, massilise kolhoosidesse ühinemise etapp algas 1949. aasta märtsi teisel poolel ning kestis 1950. aasta lõpuni. Selle ajaga tõusis majapidamiste kollektiviseerimise protsent 8,2-lt 91,6-le.²⁷ Hiljem jätkus seni veel kollektiivmajandest välja jäänud talurahva ühinemine juba olemasolevate kolhoosidega. Seda aega võib iseloomustada kui järelkollektiviseerimist, mis lõppes vabariigi põllumajanduse täieliku viimisega sotsialistlikule arenguteele. Viimase ajavahemiku saab välja tuua ka iseseisva, kolmanda etapina üldises kollektiviseerimisprotsessis.

Eesti NSV talumajanduse kollektiviseerimise põhiraskus langes aastail 1949—1950. See aeg oli ka põllumajanduse traktoripargi, esmajoonel masina-traktorijaamade oma, intensiivse kasvu periood. Enne seda oli toimunud põllumajanduse materiaal-tehnilise baasi taastamine, ümberkorraldamine ning uuele organisatsioonilisele alusele viimine. Aastail 1944—1948 tehti ettevalmistusi massiliseks kollektiviseerimiseks: taastati masina-traktorijaamade võrk ning formeeriti nende esialgne traktoripark. Samal ajal leidis aset ka uue põlvkonna põllumajandustehnika ühiskonnastamine peamiselt põllumajandusühistute kaudu, kuhu koondati suurem osa seni eravalduses olnud traktoreid ning jõumasinaid. Seetõttu oli ühistute käsutuses 2 korda rohkem traktoreid kui masina-traktorijaamadel. Osa endistest eratraktoritest anti üle traktorijaamadele ning sovhoosidele. Traktorite üldarv neil aastail oluliselt ei suurenenud

²⁵ E. Laasi jagab ajavahemiku 6. september 1947 kuni märtsi teine pool 1949 kaheks iseseisvaks etapiks kogu kollektiviseerimisprotsessi kolmeetapilise jaotuse juures. — Vt. Laasi, E. Eestimaa Kommunistlik Partei ellu viimas V. I. Lenini kooperatsiooniplaani. 1944—1950. Tln., 1980, 170.

²⁶ Samas, 170, 201.

²⁷ Laasi, E. Eestimaa Kommunistlik Partei, 204, 207.

ja vabariigi põllumajandusliku traktoripargi koosseisus jäid endiselt ülekaalu juba sõja eel kasutusel olnud välismaised traktorid. Enamik vabariiki saabunud Nõukogude traktoreid suunati masina-traktorijaamadesse ning sovhoosidesse. 1948. aasta lõpuks olid umbes $\frac{2}{3}$ traktorijaamade ja pooled sovhooside traktoreist juba kodumaise päritoluga. 1939. aastaga võrreldes oli Eesti NSV põllumajanduslik traktoripark suurenenud selleks ajaks veidi rohkem kui 100 traktori võrra ning jõudnud 1940. aasta tasele. Aastad 1944—1948 on seega põllumajanduse materiaal-tehnilise baasi organisatsioonilise ümberkorraldamise etapp, mis valmistas ette tingimused talumajanduse massiliseks kollektiviseerimiseks.

Kolhoosimajanduse materiaal-tehnilise baasi intensiivse kasvu algus langes kokku talumajanduse massilise kollektiviseerimise aastatega ning tõi kaasa nii traktorijaamade võrgu laiendamise kui ka traktoripargi olulise suurendamise. 1949. aastal kasvas traktorijaamade arv Eesti NSV-s seniselt 24-lt 39-le. 1950. aastal lisandus neile 17 ning järgneval kolmel aastal veel 13 uut masina-traktorijaama, mille tulemusena nende koguarv kasvas 1953. aasta lõpuks 69-ni. See jäi ka traktorijaamade suurimaks arvaks Eesti NSV-s.

Parallelselt traktorijaamade võrgu väljaarendamisega toimus nende masinapargi tugevdamine. 1949. aastal suurenes MTJ-ide traktoripark eelmise aastaga võrreldes ligi 1,7 korda. Veelgi intensiivsem oli kasv järgmisel aastal (2,4 korda), kuid siis andsid peamise juurdekasvu 1950. aastal likvideeritud põllumajandusühistute traktorid, millest 722 ehk 88% anti üle traktorijaamadele.²⁸ Traktorijaamad küll tugevnesid, ent endiste masinaühistute traktorite ümberjaotamisega põllumajanduslikule traktoripargile tervikuna lisa ei tulnud. Tegemist oli organisatsioonilise sammuga. Tegelik juurdekasvu andsid need 649 uut traktorit, mis traktorijaamad said sel aastal üleliidulise jaotuskava alusel.²⁹

Seega kaasnes talumajanduse massilise kollektiviseerimisega masina-traktorijaamade traktoripargi tugevdamine. Selle kõrgpunkt langes 1950. aasta teise poole — massilise kollektiviseerimise lõpuperioodi, s. t. aega, mil enamik talurahvast oli juba üle aasta kolhoosides. Kolhoosimajandust teenindav kogu traktoripark kasvas kõige intensiivsemalt aga 1951. aastal, poolaastate kaupa jälgides koguni 1952. aasta esimesel poolel.

Kui aastaid 1944—1948 iseloomustas esmajoones põllumajanduse materiaal-tehnilise baasi organisatsiooniline ümberkorraldamine, siis järgnenud massilise kollektiviseerimise perioodi ja esimesi kolhoosiaastaid tuleb pidada ühismajandite materiaal-tehnilise baasi rekonstrueerimise etapiks. Kui esimesel etapil toimus põhiliselt olemasoleva põllumajandustehnika ümberjaotamine ning kolhoose (esialgu talumajandeid) teenindava uue organisatsioonilise struktuuri väljaarendamine, siis teise etapi iseloomulikuks jooneks oli juba põllumajanduse tehnilise baasi enda muutmine. Uue põlvkonna põllumajandustehnika hakkas sel perioodil järjest enam tagaplaanile tõrjuma talumajanduse traditsioonilisi töövahendeid ja inventari ning maaviljeluses toimus tehniline revolutsioon.

Et selgitada, kas enne talumajanduse kollektiviseerimist oli loodud sotsialistlikule suurtootmisele omane materiaal-tehniline baas ning milal toimus üleminek hobu- ja käsitsitöölt masintootmisele, tuleb analüüsida põhiliste maaviljelustööde mehhaniseeritust. Esmalt peatutagu taimekasvatustöödel aastail 1945—1948. Kuna algallikais ei ole selle perioodi kohta piisavalt statistilisi andmeid, tuleb need leida kaudselt.

Kodanliku Eesti taluraamatupidamise andmeil kulus taludes 1 hektari tulundusmaa kohta 78 hobutöötundi aastas. Sellest järeldub, et 1939.

²⁸ ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarchiiv (= ENSV ORKA), f. R-10, nim. 11, s. 134, l. 100.

²⁹ Samas, l. 22.

aastal, kui talude tulundusmaa suurus oli kokku 2,933 milj. hektarit, vajati hobutööd 228,77 milj. tundi. Sellest 118,26 milj. tundi ehk 51,7% kulus taimekasvatusele. Sel ajal oli taludes 173 290 tööhobust.³⁰ Ühe hobuse koormus aastas oli seega 1320 tundi. Taimekasvatusele kulus sellest 682 tundi. Samal ajal oli põllumajanduses ka 1807 traktorit, millest töökorras olevaiks arvati umbes 1757. Nende keskmine aastakoormus kõikus 650—800 töötunni piires, see on keskmiselt 5760 tööhobusetundi traktori kohta. 5160 tundi sellest kulus taimekasvatusele.³¹ Hinnangute kohaselt tegid traktorid 1939. aastal kokku 10,1 milj. tööhobusetundi, millest 49,3% kulus viljapeksule, 23,7% uudismaade ülesharimisele, 16,4% maaharimistöodele, külvile, väetamisele ning koristustöödele. Taimekasvatuses kasutati traktoreid 1939. aastal 9,066 milj. tööhobusetunni ulatuses, see on tööde kogumahust 7,1%.³²

Sõjajärgsete taimekasvatustööde analüüsi lähteandmeteks on võetud 682 tundi hobutööd ja 5160 hobutundi traktoritööd aastas. Arvutuste tegemisel on silmas peetud asjaolu, et sõja ja okupatsiooni tagajärjel vähenes tööhobuste arv ning esimestel sõjajärgsetel aastatel oli ühe hobuse koormus suurem kui 1939. aastal. Ka traktoripark oli sel ajal, eriti 1945. aastal, halvasti tehnilises seisundis, mistõttu traktorite keskmine aastakoormus oli madalam kui enne sõda.

Arvutuste tulemused on esitatud tabelis 2. Selgub, et traktoritega tehtavate taimekasvatustööde osatähtsus kasvas aastast aastasse, kuid jäi kogumahus küllaltki tagasihoidlikuks. Et viljapeksul kasutati ka mootoreid ja aurumasinaid, võis tööde mehhaniseerituse tase olla mõnevõrra kõrgem, kui seda näitavad tabeli andmed. Tuleb aga lisada, et käsitsitööd on arvutustest välja jäetud, sest selle mahu kohta andmed puuduvad. Võib arvata, et tegelik taimekasvatuse mehhaniseerituse tase oli koguni madalam, kui tabelis näidatud. Kuid isegi oletusel, et käsitsitööd oli pool hobustega tehtud tööde mahust (see ei ole küll tõenäoline), ei lange taimekasvatuse mehhaniseerituse tase aastail 1945—1948 alla 2,9—6,0%. Eeldusel, et käsitsitööd andsid tööde kogumahule juurde veerandi hobustega tehtud tööde mahust, ulatus mehhaniseeritud töö osatähtsus 3,4—7,1%-ni.

Taimekasvatuse mehhaniseerituse taseme ligikaudseks kindlaksmääramiseks võib kasutada veel teist meetodit.

1957. aastal tehti vabariigi kolhoosides masina-traktorijaamade tehnikaga 1 hektari külvipinna kohta põhiliste põllutööde 78,4%-se mehhaniseerituse juures töid 4,6 tingkünnihektari ulatuses. Seega ulatus tööde kogumaht hektarise külvipinna kohta umbes 5,9 tingkünnihektarini. Arvestades vahepealsete aastate jooksul toimunud muudatusi traktorijaamade tööde struktuuris, võib oletada, et esimestel sõjajärgsetel aastatel oli vaja hektarile külvipinnale kulutada umbes 4 tingkünnihektari mahus tööd. Sellisel juhul tegid traktorijaamad 1945. aastal teenindatud talumajandais 8,5% taimekasvatustöödest, sest keskmine teenus hektari külvipinna kohta oli 0,34 tingkünnihektarit. 1945. aastal oli nende talundite kasutuses 117 978 hektarit külve ehk 16,9% vabariigi külvipinnast. Järelikult tuli tol ajal ühe hektari külvipinna kohta keskmiselt 6 korda vähem teenuseid. Seega võib eeldada, et 1945. aastal tehti talumajandites masina-traktorijaamade abiga umbes 1,4% taimekasvatustöödest mehhaniseeritult.

Kasutades sama moodust on leitud, et 1946. aastal võis taimekasvatuse mehhaniseerituse tase ulatuda 2,2%-ni, 1947. aastal 2,7%-ni ja 1948. aastal 3,1%-ni. Et sovhoosides olid sel ajal põllutööd paremini mehhaniseeritud kui talumajanduses ning viimast aitasid traktorijaa-

³⁰ ENSV ORKA, f. R-6, nim. 12, s. 1, l. 44, 45.

³¹ Arvutusalus: ENSV ORKA, f. R-6, nim. 12, s. 1, l. 41.

³² Arvutusalus: samas, l. 45, 46.

Eeldatav hobu- ja traktoritöö nõudlus Eesti NSV
taimekasvatuses aastail 1945—1948

	1945	1946	1947	1948
Tööhobuseid	124 786	138 385	143 204	145 722
Traktoreid	1 643	1 616	1 743	1 921
Hinnanguline töökoormus aastas (hobutöötundides)				
1 tööhobuse kohta	820	790	770	760
1 traktori kohta	2 750	4 675	4 950	5 500
Üldisest töömahust täidetakse: (milj. hobutöötundides)				
tööhobustega	102 325	109 324	110 267	110 749
traktoritega	4 518	7 555	8 628	10 565
kokku	106 843	116 879	118 895	121 314
sellest %-des:				
tööhobustega	95,8	93,5	92,8	91,3
traktoritega	4,2	6,5	7,2	8,7

mad ja masinaühistud, võib arvata, et kogu põllumajanduse mehhaniseerituse tase oli talumajandite keskmisest ligi 2,5 korda kõrgem. Sellisel juhul tehti 1945. aastal taimekasvatustöödest mehhaanilise veojõu abil umbes 3,5%, 1946. aastal 5,5%, 1947. aastal 6,8% ja 1948. aastal 7,8%.

Saadud tulemuste võrdlemisel eespool toodutega torkab silma nende küllaltki suur kokkulangevus. Võib väita, et aastail 1945—1948 ulatus taimekasvatuse mehhaniseerituse ligikaudne tase Eesti NSV põllumajanduses 4—8%-ni. Ei tohi aga unustada, et tegemist on kaudsete arvutustega, tegelik mehhaniseeritud töö ja hobu- ning käsitsitöö vahetõde võis olla pisut teistsugune. Esitatud tulemustes võib olla mehhaniseerituse taseme mõningast ülehindamist, sest märkimisväärse osa analüüsitud tööde kogumahust andis viljapeks, mis on arvatud mehhaniseeritud tööde hulka, kuid milles rakendati küllaltki palju ka hobu- ja käsitsitööd.

Saadud tulemused näitavad, et kollektiviseerimise eel valitses Eesti põllumajanduses peaaegu täielikult hobu- ja käsitsitöö. Uus põllumajandustehnika etendas alles väga tagasihoidlikku osa.

Järgnevaš vaadeldakse mehhaanilise ja elavtöö vahetõde vabariigi esimestes kolhoosides, s. o. neis ühismajandis, mis loodi enne 1949. aastat. Osa eespool nimetatud autoreist väitis, et põllumajanduse tehniline baas oli kuni massilise kollektiviseerimise alguseni kolhoosiliikumisest ees ning et tehniline progress ennetas sotsiaalseid muutusi.

Analüüsitaagu kõigepealt mehhaanilise ja elavtöö vahetõde neis 58 tulusid jaotanud kolhoosis, mis loodi enne 1948. aasta 1. juulit. Neis kolhoosides tehti aasta jooksul masina-traktorijaamade ja majandite endi jõuga künnitöödel, äestamisel, kultiveerimisel, kõrrekoorimisel, teravilja külvil ja koristamisel ning heinaniitmisel kokku 15 672 tingkühnihektari mahus töid, millest traktorijaamade arvele langes 38,6%.³³ Nagu näha, oli traktorijaamade osatähtsus küllaltki suur. Seda aitas tõsta MTJ-ide ulatuslik osavõtt künnitöödest ning kultiveerimisest. Viimastest tegid

³³ Kuna traktorijaamade töös oli olulisel kohal uudismaade ja söödi ülesharimine, siis on üldise töömahu arvutamisel künnitööde juures traktorijaamade puhul kasutatud koefitsienti 1,2, kolhooside endi puhul aga koefitsienti 1,0. Ülejäänud tööliigid on tingkühniks ümber arvestatud vastavalt kehtinud koefitsientidele. — Arvutusalus: ENSV ORKA, f. R-10, nim. 11, s. 72, l. 62.

traktorijaamad sel aastal vastavalt 57,5 ja 57,0%, kusjuures nimetatud tööliikide osatähtsus kogu töödekompleksis oli 62,7%. Tervikuna domineeris siiski kolhooside endi tehtud töö, s. o. hobu- ja käsitsitöö.

Veelgi suurem oli majandite endi töö osatähtsus nendes 334 aruande esitanud kolhoosis, mis loodi 1948. aasta teisel poolel. Neis langes tööde kogumahust kolhooside endi arvele tervelt 74,4%.³⁴ Selgub, et kollektiviseerimise laienedes mehhaniseeritud töö osatähtsus langes. Viimane asjaolu viitab sellele, et traktorijaamade masinapargi võimsusest ei piisanud isegi esimestes kolhoosides saavutatud mehhaniseerituse taseme säilitamiseks. Tervikuna tehti 1948. aastal Eesti NSV kolhoosides masina-traktorijaamade abiga ära tähelepanuväärne osa töödest ja seda eriti vanemate liiduvabariikide vastava perioodiga võrreldes. Viimastes tegid traktorid 1928. aastal ainult 1% künnist ning 0,2% suviviljakülvist ja teraviljakoristusest.³⁵ Soodsam oli Eesti NSV põllumajanduse olukord ka hobumasinade, nagu külvikute, niidumasinade, viljalõikajate, loorehade ja kartulivõtmismasinade poolest.

Ometi ei maksa Eesti NSV põllumajanduse materiaal-tehnilise baasi võimalusi üle hinnata, sest valdav osa põllutöid tehti veel hobujõul. Suur osa traktoripargist pärines sõja-eelsetest aastatest ning oli pikaajalise kasutamise ning puuduliku hoolduse tagajärjel tugevasti kulunud. Tolleaegse EK(b)P Keskkomitee esimese sekretäri N. Karotamme sõnade kohaselt oli noorte, veel enne massilist kollektiviseerimist asutatud kolhooside töös suurimaks takistuseks masina-traktorijaamade tehniline nõrkus ja halb töö ning üldse vabariigi sotsialistliku põllumajanduse äärmiselt nõrk tehniline baas.³⁶ Põllumajanduse materiaal-tehnilise baasi olukorda hinnates tuleb tõdeda, et ennatlik on arvata, nagu oleks sotsialistlikule suurtootmisele vajalik materiaal-tehniline baas olemas olnud juba enne talumajanduse kollektiviseerimist. Väide, et põllumajanduse tehniline baas oli massilise kollektiviseerimise alguseni kolhoosiliikumisest ees ning tehniline progress ennetas sotsiaalseid muutusi külas, on paikapidav ainult vanemate liiduvabariikide vastava perioodi olukorraga võrreldes või juhul, kui peetakse seaduspäraseks, et põllumajanduse kollektiviseerimine toimub talumajanduse traditsiooniliste tootmisvahendite koopeerimise alusel. Viimasel juhul ei ole siiski tegemist seaduspärasusega, sest majanduslikult arenenud maade põllumajandus baseerub ammu masintehnikal. 1940. aastate teisel poolel löid Nõukogude Liidu tööstuspotentsiaali ja masina-traktorijaamade võrgu ning traktoripargi olemasolu soodsamad eeldused talumajanduse kollektiviseerimiseks ja põllumajanduse materiaal-tehnilise baasi kiiremaks rekonstrueerimiseks juba sotsialistliku tootmisviisi tingimustes. Ainuüksi masina-traktorijaamade võrgu ja suhteliselt arvuka traktoripargi olemasolu aga ei taganud veel talumajanduse kollektiviseerimist masintehnika alusel.

Järgnevas vaadeldakse traktoripargi dünaamika ja tabelis 3 esitatud tähtsamate taimekasvatustööde mehhaniseerituse alusel, kuidas toimus sotsialistliku põllumajanduse materiaal-tehnilise baasi rekonstrueerimine ning mis ajast võib rääkida tehnilisest pöördest Eesti põllumajanduses.

Tabelist 3 nähtub, et maaviljeluse mehhaniseerimine kolhoosides algas esmajoones töömahukatest ja rasketest mullaharimistöödest, eelkõige künnist ja kõrrekoorimisest. Kergematest töödest mehhaniseeriti esmalt kultiveerimine, äestamine ja külvitööd. Tol ajal kehtinud tingimusteks ümberarvestamise koefitsientide tõttu oli masina-traktorijaama-

³⁴ Arvutusalus: ENSV ORKA, f. R-10, nim. 11, s. 72, l. 72.

³⁵ Достижения Советской власти за сорок лет. Статистический сборник, М., 1957, 152.

³⁶ Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tln., 1978, 491.

Tähtsamate taimekasvatustööde mehhaniseerimine Eesti NSV kolhoosides aastail 1949—1954 (% kogumahust)*

Tööriik	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Küünd keskmiselt**	21,0	35,6	52,4	70,4	82,4	89,7
sealhulgas:						
kevadküünd	24,0	35,2	50,6	61,4	72,4	81,9
kordusküünd	0,0	0,2	1,7	23,4	...	...
kesaküünd	28,2	56,3	68,7	75,6	92,5	94,2
kesa kordusküünd	9,8	0,2	42,3	65,9	...	...
küünd talivilja külviks	1,9	26,2	46,1	66,5	76,9	89,7
sügisküünd	24,1	46,0	56,2	90,9	92,3	96,7
Kultiveerimine	10,8	21,8	39,3	64,5	77,2	88,7
Äestamine	5,3	14,9	26,1	49,1	...	...
Kõrrekoorimine	18,8	56,2	61,7	93,9	95,3	100,0
Kartulipanek	0,1	1,9	5,1	11,9	20,7	33,3
Kartulivõtmine	—	0,2	1,7	2,6	6,2	13,2
Teravilja külvamine	0,8	3,1	19,3	39,3	62,0	75,0
Teravilja koristamine kombainidega	0,1	1,3	6,0	10,7	31,9	44,1
Heinaniitmine	0,0	0,1	1,3	5,0	11,7	14,9
Keskmine mehhaniseeritus	12,3	20,2	35,2	47,5	63,4	72,6

* Arvutusalus: ENSV ORKA, f. R-6, nim. 11, s. 1302, l. 6, 7; s. 1395, l. 2, 3; s. 1568, l. 7; f. R-10, nim. 11, s. 100, l. 45, 53; s. 133, l. 104; s. 134, l. 38, 39; s. 171, l. 46, 55; s. 174, l. 43; s. 188, l. 26, 41; s. 195, l. 36; s. 217, l. 27.

** Vt. viide 33.

del majanduslikult soodus just viimati nimetatud tööde tegemine, eriti aga kivikoristus. Nii ulatus näiteks 1953. aastal viimase osatähtsus 14,4%-ni MTJ-ide poolt kolhoosides tehtud tööde kogumahust, ületades viljakoristuse ja -peksu ning sileerimise kogumahu 1,9 korda.³⁷ Neil aastail jäi masina-traktorijaamade, seega ka mehhaanilise veojõu osa tagasihoidlikuks heina- ja kartulikasvatuses ning viljalõikusel.

Tabelis 3 esitatud koondandmed tähtsamate taimekasvatustööde keskmise mehhaniseerituse kohta näitavad, et talumajanduse massilise kollektiviseerimise perioodil ja esimestel kolhoosiaastatel valitses taimekasvatuses hobuveojõud ja käsitsitöö. Toodud tööliikide lõikes sai mehhaniseeritud töö ülekaalu 1953. aastast. Seega tuleks kõiki eelnenud aastaid vaadelda kui «manufaktuuriperioodi» Eesti kolhooside arengus. Arvestamata 1947. aasta teisel poolel asutatud esimest 5 kolhoosi, kus tõsisem ühistöö algas alles järgmise aasta kevadkülviga, domineeris hobu- ja käsitsitöö Eesti NSV kolhooside maaviljeluses 5 aastat. Võttes aga ühistöö algusaastaks 1949. aasta, saab kõnealuse perioodi pikkuseks 4 aastat. Nende kolhooside puhul, kus masina-traktorijaamade tehnikat rakendati suuremas ulatuses, saab «manufaktuuriperioodi» piirata 3 aastaga, sest 1952. aastal lähenes tähtsamate taimekasvatustööde mehhaniseeritus poolele nende kogumahust. Tabelis 3 toodud andmete alusel võib «manufaktuuriperioodi» kestuseks Eesti NSV kolhooside põhiosas lugeda 3—4 aastat, massilise kollektiviseerimise eelset aega arvestades aga 4—5 aastat.

Eelnevast ilmneb, et sotsiaalne revolutsioon Eesti külas toimus varem kui tehniline pööre. Talumajanduse massilise kollektiviseerimise kõrgpunkt langes 1949. aasta kevadkuudele. Vähem kui poolteise kuuga ühines ligi 2/3 Eesti talurahvast kolhoosidesse. Samal ajal tehti alles esimesi

³⁷ Arvutusalus: ENSV ORKA, f. R-6, nim. 12, s. 1302, l. 7.

tõhusamaid samme põllumajanduse tehnilise baasi ümberkorraldamiseks ning arvestatavate saavutusteni jõuti 1951. aastal. Seega oli kahe vaadeldava protsessi haripunktide vahel kaheaastane nihe, kusjuures põllumajandustehnika hakkas tootmises domineerima alles 4 aastat pärast kollektiviseerimise kõrgpunkti. Pealegi jäi loomakasvatuses kuj vabariigi põllumajanduse peamises harus mehhaniseerimine 1950. aastatel tunduvalt tagasihoidlikumaks ning tõsisemalt saab sellest rääkida alles aastakümne lõpust peale, s. o. ajast, mil maal laienes elektrienergia kasutamine ning uusehitiste näol loodi materiaalne alus loomakasvatuse mehhaniseerimiseks.

Võib tõdeda, et Eesti NSV-s nagu vanematëski liiduvabariikides ei olnud talumajanduse kollektiviseerimise ajaks loodud uut materiaal-tehnilist baasi ning kollektiviseerimine toimus põhiliselt talurahva lihtsate tootmisvahendite ühistamise alusel. Eesti NSV eripäraks tuleb lugeda seda, et põllumajanduse materiaal-tehniline baas oli siin mõnevõrra tugevam kui omal ajal vanemates liiduvabariikides. Ka kujunes siin masina-traktorijaamade näol kolhoositootmise tehnilise aluse organisatsiooniline struktuur välja varem. Eesti NSV tähtsamaid erijooni oli seegi, et tehniline pööre ei toimunud kõigepealt mitte loomakasvatuses kui põllumajanduse põhiharus, vaid kõrvalharus — taimekasvatuses. Mõju avaldas siin asjaolu, et vanemates liiduvabariikides oli domineeriv just taimekasvatuse ning selle huve silmas pidades arendati välja esmavaliklike masinaid tootev tööstus. Põhiülesande lahendamine nõudis vahendite kontsentreerimist sellesse lõiku ning seetõttu jäid loomakasvatuse vajadused esialgu tagaplaanile.

Saadud tulemused võimaldavad hinnata olukorda ka Läti, Leedu ja Moldaavia NSV-s. Mitmed eespool käsitletud autorid väitsid, et kõigis neis liiduvabariikides toimus põllumajanduse kollektiviseerimine industriaalse materiaal-tehnilise baasi alusel ning nende liiduvabariikide kolhooside arengus ei olnud «manufaktuuriperioodi».

Küsimuse ammendav lahendamine nõuaks samasugust algallikatele tuginevat analüüsi, nagu on tehtud Eesti NSV puhul. Et selline võimalus puudub, tuleb kasutada analoogiameetodit, mis üldjoontes võimaldab võrrelda olukorda nimetatud liiduvabariikides. Üldistavaks näitajaks võib olla tabelis 4 toodud külvipind ühe traktori või kombaini kohta.

Teades taimekasvatuse mehhaniseerituse taset Eesti NSV-s, võib esitatud andmete alusel teha järelduse, et Moldaavia NSV-s ei saanud taimekasvatuse mehhaniseerituse tase 1950. aastal olla oluliselt kõrgem kui Eesti NSV-s. Ühe 15-hobujõulise traktori kohta tuli sel aastal Moldaavia NSV-s ainult veidi vähem külvipinda kui Eesti NSV-s. Vahe on märgatavam kombainide koormatuses, kuid et Eestis koristati 1950. aastal kombainidega ainult 1,3% teraviljast, siis ei saanud see näitaja ka Moldaavia NSV-s olla oluliselt suurem ega tuntavalt mõjutada põllutööde mehhaniseerituse keskmist taset. Läti ja Leedu NSV-s oli traktorite koormatus suurem kui Eestis ning tõenäoliselt pidi mehhaniseerituse keskmine tase neis liiduvabariikides olema madalam. 1953. aastaks tasandusid erinevused liiduvabariikide vahel vaadeldud näitajate osas. Eestis oli selleks ajaks hakanud maaviljeluses domineerima mehhaaniline veojõud ning võib eeldada, et üldjoontes oli olukord samasugune ka ülejäänud kolmes liiduvabariigis.

Suure tõenäosusega võib järeldada, et talumajanduse kollektiviseerimine kõigis neis liiduvabariikides toimus põhiliselt talurahva lihtsate tootmisvahendite ühistamise teel, kusjuures Moldaavia NSV-s oli põllumajanduse tehniline baas just suurema hulga traktorite näol massilise kollektiviseerimise ajal mõnevõrra tugevam kui Balti liiduvabariikides. Eelnenust tuleneb ka järeldus, et kõigis neljas liiduvabariigis kulges küla sotsiaalne ümberkorraldamine kiiremini kui tehniline pööre. Peamiselt

Külvipinda traktori ja kombaini kohta Eesti, Läti, Leedu ja Moldaavia NSV-s (hektarites) *

	15-hobujõulise traktori kohta külvipinda		Kombaini kohta teraviljakülve	
	1950	1953	1950	1953
Eesti NSV	208	125	4530	564
Läti NSV	314	158	8040	695
Leedu NSV	337	160	4977	1061
Moldaavia NSV	199	149	1536	515

* Arvutusalus: Народное хозяйство СССР в 1958 году. Статистический сборник. М., 1959, 398, 399, 488, 489.

hobu- ja käsitsitööle tugineva talumajanduse kollektiviseerimisel võib nii-sugust asjade käiku pidada koguni seaduspäraseks ning otstarbekaks, sest see võimaldab ratsionaalsemalt kasutada uut tehnikat. Ideaalne tee oleks muidugi nende kahe protsessi võimalikult paralleelne toimumine. Eesti NSV-s ja teistes vaadeldud liiduvabariikides puudusid tingimused tehniliste ja sotsiaalsete ümberkorralduste üheaegsuseks, kuid ajaline vahe kahe nimetatud protsessi vahel oli väiksem kui vanemates liiduvabariikides. Seda võimaldas Nõukogude Liidu tööstuspotentsiaal, mis tagas Eesti, Läti, Leedu ja Moldaavia NSV põllumajanduse kiirendatud üleviimise masintootmisele.

Esitanud K. Siilivask

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Toimetusse saanud
22. VI 1983

Мату РУБИН

О СООТНОШЕНИИ ТЕМПОВ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ И ТЕХНИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ В ЭСТОНСКОЙ ДЕРЕВНЕ

В статье даны историографический обзор и статистический анализ социальных и технических преобразований в эстонской деревне в конце 1940-х — начале 1950-х годов.

В научной литературе проблема социальной и технической реконструкции села решена двояко: 1) технические преобразования в сельском хозяйстве проходили параллельно с социальной революцией, и с самого начала в колхозах республики доминировала машинная техника; 2) социальная революция завершилась быстрее, чем материально-техническая реконструкция, и в начальный период колхозного строя преобладала в производстве конно-ручная техника.

В статье техническое переустройство сельского хозяйства рассмотрено только в растениеводстве. Завершением технического переворота считается момент, когда в колхозах механизированный труд стал преобладающим, т. е. его доля в общем объеме растениеводческих работ превысила 50%.

Анализ статистического материала показал, что характерной чертой для 1944—1948 гг. следует считать восстановление материально-технической базы сельского хозяйства, ее организационное переустройство и обобществление сложной сельскохозяйственной техники через машинно-тракторные станции, сельхозкооперацию и совхозы. Начало стремительного роста индустриальной материально-технической базы колхозного производства совпадает с началом массовой коллективизации сельского хозяйства. Пик интенсивности последней был достигнут уже в весенние месяцы 1949 г. Максимум интенсивности роста тракторного парка, как основного рычага переустройства технической базы сельского хозяйства, приходится на 1951 г. Это значит, что пики интенсивности исследуемых процессов разделяют два года. В самом производстве тракторная техника стала доминировать спустя четыре года после начала массовой коллективизации. В 1944—1948 гг. из всего объема растениеводческих работ в республике механизированным способом выполнялось лишь 4—8%. В 1949 г. объем меха-

низированного труда в колхозах составил 12,3%, в 1950 г. — 20,2%, в 1951 г. — 35,2%, в 1952 г. — 47,5%, в 1953 г. — 63,4% и в 1954 г. — 72,6%.

Следовательно, к периоду коллективизации сельского хозяйства новая материально-техническая база еще не была создана. Коллективизация крестьянских хозяйств проходила, в первую очередь, на основе обобществления традиционных средств производства. Процессы социальной и технической реконструкции сельского хозяйства в Эстонской ССР начались одновременно, но социальная революция была в основном завершена уже к концу 1950 г., а переход на машинно-тракторную технику затянулся, также в основном, до 1953 г.

В общих чертах аналогичное положение складывалось и в сельском хозяйстве Латвийской, Литовской и Молдавской ССР. Об этом свидетельствуют данные об оснащенности посевных площадей этих республик тракторами и комбайнами (см. табл. 4).

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
22/VI 1983

Mati RUBIN

ÜBER DAS VERHÄLTNIS DES ENTWICKLUNGSTEMPOS DER SOZIALEN UND DER TECHNISCHEN REVOLUTION IM ESTNISCHEN DORF

Im Artikel wird ein Überblick über die Historiographie des Problems gegeben, und anhand statistischer Angaben der Entwicklungsgang der sozialen und der technischen Revolution im estnischen Dorf Ende der 1940er und Anfang der 1950er Jahre analysiert. In der bisherigen Geschichtsschreibung sind zwei Grundrichtungen zu dieser Frage zu unterscheiden: 1. Die technische Revolution in der Landwirtschaft der Estnischen SSR verlief parallel mit der sozialen, und die maschinelle Technik war in den Kolchosen von Anfang an vorherrschend. 2. Die soziale Revolution wickelte sich schneller ab als die Rekonstruktion der materiell-technischen Basis, und für die Anfangsperiode der Kolchosproduktion war die traditionelle, während der Bauernwirtschaft gebräuchliche landwirtschaftliche Technik kennzeichnend.

Der Rahmen der vorliegenden Arbeit beschränkt sich auf die technische Umwälzung in der Pflanzenzucht, die als vollzogen zählt zu dem Zeitpunkt, wo in der Landwirtschaft die mechanisierte Arbeit im Vergleich zu Pferde- und Handarbeit überwiegend war, bzw. sie bildete mehr als 50% vom Gesamtumfang der wichtigsten Arbeiten in der Pflanzenzucht.

Die Analyse der statistischen Angaben ergab, daß für die Jahre 1944—1948 in der ersten Linie die Wiederherstellung der materiell-technischen Basis und ihre organisatorische Umgestaltung sowie die Vergesellschaftung der komplizierten landwirtschaftlichen Technik durch die Maschinen-Traktoren-Stationen, Maschinenkooperativen und Sowchose kennzeichnend waren. Der Anfang des intensiven Ausbaus der industriellen materiell-technischen Basis der Kolchoswirtschaft fiel mit der Periode der massenhaften Kollektivierung der Bauerngehöfte zusammen. Die Intensitätsmaxima der Kollektivierung fielen auf die Frühjahrsmonate 1949. Der Höhepunkt der intensiven Erweiterung des Traktorenparcs, der wichtigsten Komponente der Umgestaltung der landwirtschaftlichen technischen Basis war aber das Jahr 1951. Also trafen die Höhepunkte der sozialen Revolution und der technischen Umwälzung in der Landwirtschaft nicht überein, sondern zwischen ihnen gab es eine Phasenverschiebung von zwei Jahren. In der Produktion wurde die neue landwirtschaftliche Technik vier Jahre nach dem Anfang der massenhaften Kollektivierung vorherrschend. Davon zeugt die nähere Untersuchung des Mechanisierungsprozesses der landwirtschaftlichen Arbeiten. In den Jahren 1944—1948 waren 4—8% vom Gesamtumfang der Pflanzenzucharbeiten mechanisiert. Im Jahre 1949 wurden 12,3% der wichtigsten Arbeiten mit Hilfe von Technik verrichtet, 1950 waren es 20,2%, 1951 — 35,2%, 1952 — 47,5%, 1953 — 63,4% und 1954 — 72,6%.

Daraus folgt, daß zum Anfang der Kollektivierung der Bauerngehöfte in der Estnischen SSR noch keine neue technische Basis der Landwirtschaft geschaffen worden war, und daß die Kollektivierung zuerst auf der Grundlage der Kooperation traditioneller Produktionsmittel der Bauern erfolgte. Obwohl die soziale und die technische Revolution in der Landwirtschaft zur gleichen Zeit begonnen hatten, wurde die erstere durch die massenhafte Kollektivierung bis zum Jahresende 1950 grundsätzlich abgeschlossen, während der technische Umschwung bis zum Jahr 1953 dauerte. In der Lettischen, Litauischen und Moldauischen SSR bildete sich im allgemeinen eine ähnliche Situation (man vergleiche das Verhältnis zwischen der Anbaufläche und der Zahl der Traktoren und Mähdrescher in den vier Unionsrepubliken — Tab. 4).

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 22. Juni 1983